

אתר דעת - מכללת הרצוג

הרב חיים דוד הלוי

המשפחה כמסגרת לקיום היהדות ומצוותיה

נושאנו רחב מאוד הוא, כשם שהמשפחה אף היא רחבה מאוד. לא נוכל להרחיב את המסגרת ולהעמיק בנושא לכל רוחב היריעה ועומקה, נסתפק איפוא, בעיקר במצווה אחת "כיבוד אב ואם", משום שלמעשה היא בחינת הדרגה העליונה של המשפחה.

ידוע לכל, שעם ישראל הצטיין במיוחד בקשרי משפחה הדוקים. ידועים היחסים הטובים שבין אב לבניו, האהבה המרובה שחש האב כלפי בניו, והכבוד והמורא בו נוהגים בנים כלפי הוריהם נוסף על אהבתם אותם. אף ידועים קשרי המשפחה בין כל יתר ענפי האילן המשפחתי המסועף, יחסי הכבוד והאהבה שבין שני בני זוג, בינם לבין עצמם, ובינם לבין בני משפחותיהם.

הכל נובע לדעתי, מן היסוד הגדול ביותר של המצווה החשובה "לכבד את אביך ואת אמך". כי אף על פי שנאמר בתורה "אביך ואמך", הלוא להלכה מבואר, כי הכוונה לכל הקשורים אליהם, הווי אומר, לכל המשפחה. שכן מבואר בהלכה, שחייב אדם בכבוד אשת-אביו אף על פי שאינה אמו כל זמן שאביו קיים. וכן חייב לכבד בעל-אמו כל זמן שאמו קיימת. כמו כן חייב אדם בכבוד אחיו הגדולים ממנו, בין שהם אחיו מאביו בין שהם אחיו מאמו. וכן חייב אדם לכבד את אחי-אביו ואחי-אמו. אף הוא חייב בכבוד חותנו וחותנתו, והאשה חייבת בכבוד חמיה וחמותה. כן חייב אדם בכבוד סבו וסבתו מצד אביו ומצד אמו. כל החיובים האלה נובעים כפי המבואר בהלכה אך ורק מכח אביו ואמו שהוא חייב בכבודם ובכבוד כל הקשורים אליהם קשרי משפחה. (על כל הנ"ל יעויין בשו"ע יו"ד סי' ר"מ ובנושאי כלי השו"ע שם ובדברי הפוסקים).

לכן, נייחד את הדיבור על המצווה המרכזית "כיבוד אב ואם", כי היא למעשה היסוד לכל מסגרת חיי המשפחה בישראל, וממנה

הרב ח"ד הלוי, אתר דעת - מכללת הרצוג

נלמד את הערך הגדול שיש למסגרת המשפחתית בקיום היהדות ומצוות התורה.

* * *

נתבונן באותו פסוק נפלא: "כבד את אביך ואת אמך, למען יאריך ימך על האדמה אשר ה' אלהיך נתן לך" (שמות כ, יב). הכל נוטים להבין שבפסוק זה יש יעוד גמול של אריכות ימים לכל אדם המכבד אביו ואמו. למחשבה זאת מסייע הדבר שהוא נאמר בלשון יחיד: "כבד את אביך ואת אמך", כל יחיד מישראל מצווה על כך, למען יאריך ימך, "ימך", לכאורה של כל יחיד.

אך כבר עמדו רבותינו על מציאות שונה, והגיעו למסקנה אחרת מזאת הנראית מפשט המקרא. וזה לשונם: "תניא דבי רבי יעקב אומר: אין לך כל מצווה ומצווה שבתורה שמתן שכרה בצידה שאין תחיית המתים תלויה בה. בליבוד אב ואם כתוב 'למען יאריך ימך ולמען ייטב לך' (ראה דברים ה), בשילוח הקן נאמר: 'למען ייטב לך והארכת ימים'. הרי שאמר לו אביו עלה לבירה והבא לי גוזלות (כלומר שמקיים בכך שתי מצוות), ועלה ושלח את האם ולקח את הבנים, ובחזרתו נפל ומת, היכן אריכות ימיו של זה והיכן טובתו של זה? אלא למען יאריך ימך בעולם שכולו ארוך, ולמען ייטב לך לעולם שכולו טוב" (חולין, קמב ע"א). הווי אומר: שאין כל הבטחה מצד התורה להאריך ימיו של אדם העוסק בקיום מצוות, אפילו במצווה שמפורש בה: "למען יאריך ימך".

אין כל ספק שצדקו רבותינו שכך פירשו לנו את עומק מהות המשמעות של יעודי התורה. שכן אם נבחן את הדברים גם בהגיון הפשוט שלנו, מה גמול היא אריכות ימים בעולם הזה. הלוא ידוע שסוף כל אדם למות, וגם אם מאה ועשרים שנה יחיה ואף למעלה מזה, הרי בסופו "יסודו מן העפר וסופו לעפר". איזה ערך חיובי יש לאריכות ימים, כאשר אחרי המוות הכל נדמה "כצל פורח וכחלוס יעוף".

מעניין לציין כי גם במקרא אחר שנאמר בו "ושמרתם את חקתי ואת משפטי אשר יעשה אתם האדם וחי בהם" (ויקרא יח, ה), ודרשו רבותינו בספרא שם: "לחיי העולם הבא, שאם תאמר בעולם הזה, והלא סופו מת הוא, ומה אני מקיים וחי בהם,

אתר דעת - מכללת הרצוג המשפחה כמסגרת לקיום היהדות ומצוותיה

לעולם הבא". וגם בתרגום יונתן בן עוזיאל (מגדולי ראשוני התנ"ך) פירש כן: "וייחי בהון בחיי עלמא, וחולקיה עם צדיקייא", וכך הוא גם על דרך חכמי האמת (יעוין בזה"ק סוף פרשת אחרי מות). אריכות-ימים¹ בעולם-הזה, איננה כנראה מן הדברים החשובים ביותר, שבשבילה כדאי היה לאדם ליטול על עצמו את עול התורה ומצוותיה. ומנקודת ראות זאת ודאי צדקו רבותינו כאשר ביארו את המקראות הללו לעולם-הבא.

יש בוודאי נימוק פשוט יותר, והוא המבואר למעשה בדברי רבותינו. כולנו עדים לכך שהמציאות שונה לעיתים לחלוטין מזו המתוארת בתורה בפרשת הגמול. שכן יש "צדיק ורע לו, רשע וטוב לו", זאת שאלת השאלות שהעסיקה את הוגי הדעות בכל הדורות. ואכן אין באמת שום קריטריון בקיום מצוות התורה לקבלת שכר טוב כתמורה בעולם-הזה, כל מי שמתבונן היטב במקראות יווכח, כי בכל מקום שהתורה מדברת בשכר שיעדה לשמירת מצוותיה, הן בפרשת "בחקותי" והן בפרשת "כי תבוא", כאשר כרת ה' ברית עם ישראל, וכן בכל יתר המקומות הרבים בתורה, שנוזר בהם שכר טוב לקיום מצוות, ולעומתם עונש לעבריינים, אין המדובר ביחיד. היחיד יכול להיות גם רשע מרושע בכל דרכיו ומעשיו, ובחיים ייטב לו מאוד. היחיד יכול להיות גם צדיק גמור, שומר תורה ומצוותיה בדקדוק רב, וגורלו בחיים יהיה רע ומר. כל יעודי התורה ושכר טוב הם לאומה בכללותה, בשומרה את הברית אשר כרת ה' עמה, המתבטא בקיום המצוות. הוא הדין בהפרת הברית — עונש, אבל לא ליחיד. ולכן, יכול אדם לקיים מצוות אביו, ולעלות לראש הגג, ולקיים שם גם מצוות שילוח-הקן, שבשתייהן נאמר "למען ייטב לך והארכת ימים", ולבסוף ליפול ולמות, כי היעוד הוא לעולם שכולו טוב ולעולם שכולו ארוך. וזוהי אמת שאין אחריה שום ספק.

* * *

אלא שיש מקום לשאלה, הלא תורה אומרת: "למען יארכון ימין על האדמה אשר ה' אלהיך נתן לך", ו"האדמה" בוודאי שאינה עולם-הבא, אלא העולם-הזה. ועל-כרחנו עלינו להסכים, ששני הדברים אמת, ושניהם בכלל כוונת המקרא. יש אריכות ימים גם

אתר דעת - מכללת הרצוג

הרב ח"ד הלוי

על האדמה בעולם-הזה, וגם לעולם-הבא. ובפתרון שאלה נוספת יובהר לנו העניין.

כי יש מקום לשאלה גדולה, מה טעם תלתה תורה מתן שכר אריכות-ימים על מצוות כיבוד אב ואם רק על האדמה אשר ה' אלהינו נותן לך, היינו בארץ-ישראל בלבד, והלא זו אינה מצווה התלויה בארץ, ואם אדם מכבד אביו ואמו בחוץ לארץ כלום לא מגיע לו שכר אריכות ימים? מכאן, שאף היעוד "על האדמה" בעולם-הזה, אינו מכוון לפרט מישראל, אלא לכלל האומה.

וזה פירושו הנפלא של ר' אברהם אבן עזרא, שקלע לעומק פשוטו של המקרא: "ואמר על האדמה, כי כאשר ישמרו ישראל מצוה זאת לא יגלו ממנה". כפי שנאמר במקומות אחרים: "למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה" (דברים יא, כא), או כמבואר יותר: "למען תחיון וטוב לכם והארכתם ימים בארץ אשר תירשון" (שם ה, יל), ששם ודאי אין הכוונה לפרט מישראל אלא לכלל האומה שיאריכו ימיה על האדמה "כימי השמים על הארץ", היינו לנצח. גם כאן במתן-תורה, ה' מדבר אל כלל האומה ולא אל הפרט, אתה עם ישראל, כבד את אביך ואת אמך, למען יאריכון ימך על האדמה.

כך, הושלם הרעיון במלואו, ימיו של הפרט יארכו בקיימו את מצוות התורה, בעולם שכולו ארוך ובעולם שכולו טוב, ואילו כלל האומה, יארכו ימיה על האדמה כימי השמים על הארץ.

* * *

בזה לא סיימנו עדיין את המהלך המחשבתי של מצווה גדולה זאת, שכן מיד מתעוררים אנו בשאלה נוספת: מה קשר למצווה זאת של כיבוד אב ואם לזכות שיזכה עם ישראל בגללה, שלא יגלה מארצו, ולהיפך, מה הסיבה שבעוון אי כיבוד אב ואם ישראל גולים מעל אדמתם? אמנם שנינו: "גלות באה לעולם על עבודת-כוכבים, ועל גילוי-עריות, ועל שפיכות דמים, ועל השמטת הארץ" (אבות ה, ט). וזה מוסבר. עבודה זרה היא עקירת כל הברית אשר כרת ה' עם ישראל, ובגללה באה גלות. בגילוי עריות כך נאמר מפורש: "ולא תקיא הארץ אתכם בטמאכם אתה" (ויקרא יח, כח), וזו גדולתה וקדושתה של ארץ ישראל שאינה סובלת שחיתות. בשפי' כות דמים נאמר בתורה: "ולארץ לא יכפר לדם אשר שפך בה כי

אתר דעת - מכללת הרצוג

אם בדם שפכו" (במדבר לה, לג), ודין הוא, משום שהרצח ממוטט את כל אושיות החברה. אף בשמיטה נאמר מקרא מפורש: "אז תרצה הארץ את שבתתיה כל ימי השמה ואתם בארץ איי ביכם... כל ימי השמה תשבת, את אשר לא שבתה בשבתתיכם בשבתכם עליה" (ויקרא כו, לד—לה). והרי זו מידה כנגד מידה. אבל מצוות כיבוד אב ואם, הלא היא מצווה אישית, משפחתית פרטית, כלום משום שחלק מן העם, או אפילו כל העם, יפסיקו לכבד את ההורים, צריך להעניש בעונש חמור זה, בגלות? מתוך שאלה זאת, נבין את כל עומק המצווה הגדולה של כיבוד אב ואם, את המשמעות החינוכית שבה, ונמצא את התשובה לכל מערכת השאלות שקדמו.

תורה ניתנה לישראל במעמד כל האומה פעם אחת בלבד. דור אחד בלבד ראה את המראה הגדול, ושמע באוזניו את הקריאה הגדולה, "אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים וגו'". דור אחד בלבד זכה וראה במו עיניו את אבי הנביאים, משה רבינו, שנבואתו אומתה אצל כל בני דורו ללא כל ספק. דור זה בלבד שמע מפי אבי הנביאים את מצוות ה' לעמו משך ארבעים שנה, ועד ליומו האחרון עת מסר להם את ספר התורה בשלימותו. הדור שאחריהם לא ראו מכל זה מאומה.

כיצד נמשכה שרשרת קבלת התורה בישראל? היא נמשכה על ידי אותה מצווה מפורשת שבתורה, השייכת לכל אב ולכל בן: "רק השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך, והודעתם לבניך ולבני בניך. יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחרב" (דברים ד, ט—י), כלומר, זו חובתו של כל אב למסור קבלת התורה לבנו, ולספר לו שכן קיבלתי אנוכי מאבי, שאף הוא קיבל מאביו, ואביו מאביו, עד דור יוצאי מצרים שקיבלו תורה זו ומצוות אלה. כך מתאמת קבלת התורה בלב כל דור חדש. אחרת מתנתקת השרשרת. אם אב אינו מוסר קבלת התורה לבניו אחריו, ניתק בכך כל הקשר עם המעמד ההיסטורי הגדול היחיד בהיסטוריה.

לכן גם אומר הרמב"ן בפירושו על התורה על הפסוק הנ"ל (בדברים ד, טו) וגם בכמה מקומות נוספים, שהיא מצוות עשה מן התורה, ומסביר: "כשנעתיק גם כן הדבר (רצונו לומר: נמסור) לבנינו, ידעו שהיה הדבר אמת בלי ספק, כאילו ראו כל הדורות, כי לא נעיד שקר לבנינו ולא ננחיל אותם דברי הבל,

הרב ח"ד הלוי אתר דעת - מכללת הרצוג

והם לא יסתפקו כלל בעדותנו שנעיד בהם, אבל יאמינו כל מה שסיפרנו להם".

כל מי שיש לו בנים יודע כי שעה שילד בא מבית-הספר לאחר שלמד באותו יום דבר מפי מורהו ששכלו הילדותי לא הצליח לעכלו, הוא פונה אל אביו בשאלה, "האם זה נכון?" כי לאביו הוא מאמין גם אם שכלו לא קלט את הדברים ולא עיכלם, אך לא למורה. מדוע? מפני שיודע הוא בכל מלוא הכרתו שאביו אוהבו אהבת אמת, הוא מרגיש והוא חש זאת בנפשו הקטנה והרגישה, כי אין באמת אהבה גדולה יותר מאהבת אב לבניו. ולכן, כאשר נוטע האב בלב ילדו הקטן את האמונה הגדולה במתן-תורה ובקבלת המצוות, אז בטוח הוא ששרשרת קבלת התורה תימשך עד סוף כל הדורות.

* * *

בזה נבין אחת הפרשיות התמוהות ביחסים שבין אב לבנים, שגם רבותינו עמדו עליה, והיא פרשת בן סורר ומורה: "כי יהיה לאיש בן סורר ומורה איננו שמע בקול אביו ובקול אמו ויסרו אותו ולא ישמע אליהם... והוציאו אותו אל זקני עירו... ואמרו... בננו זה סורר ומורה איננו שמע בקולנו זולל וסבא" (דברים כא יח-כ). פשט המקרא מורה אמנם כי נער זה מושחת בתכלית השחיתות, סורר במצוות עשה, ומורה במצוות לא-תעשה, היינו סר מדרך התורה בכללותה. איננו שומע בקולנו, מבחינה מוסרית, כלומר לא ניתן לחנכו. וגם זאת רעה בו, זולל וסבא (עיין בראב"ע שם). אך רבותינו לא הסכימו לפשט זה, ולפירושם, כל חטאו של הבן הוא בכך שהוא זולל וסבא. בכך מתבטא היותו סורר ומורה ואינו שומע בקול הוריו. ולדברי רבותינו, על נער זה (כי מדובר בנער ולא במבוגר) הטילה תורה עונש מיתה, "ורגמהו כל אנשי עירו באבנים ומת".

ולפירושם כבר עמדו רבותינו על שאלה גדולה, "תניא, יוסי הגלילי לי אומר: וכי מפני שאכל זה תרטימר בשר ושתה חצי לוג יין האטלקי אמרה תורה יצא לבית דין ליסקל? אלא הגיעה תורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה שסוף מגמר נכסי אביו ומבקש לימודו ואינו מוצא, ויוצא לפרשת דרכים ומלסטם את הבריות. אמרה תורה: ימות זכאי ואל ימות חייב" (סנהדרין, עב ע"א).

אתר דעת - מכללת הרצוג

המשפחה כמסגרת לקיום היהדות ומצוותיה

הקושיא עצומה מאוד, ואת התשובה לא זכינו להבין, וביחוד כשנזכור במקרה של ישמעאל, שנאמר עליו כאשר נטה למות בצמא במדבר: "כי שמע אלהים אל קול הנער באשר הוא שם" (בראשית כא, יז). ודרשו רבותינו: "אמר רבי יצחק: אין דנין את האדם אלא לפי מעשיו של אותה שעה, שנאמר: 'כי שמע אלהים אל קול הנער באשר הוא שם'" (ראש השנה, טז ע"ב). מדוע איפוא נידון בן סורר ומורה לא לפי מעשיו באותה שעה? נאמרו אמנם כמה תירוצים על קושיא זאת ואין כאן המקום להאריך בכך, אך נציין שהיו מרבתינו שהגיעו למסקנא אחרת: "אמר רבי שמעון וכי מפני שאכל זה תרטימר בשר ושתה חצי לוג יין האיטלקי אביו ואמו מוציאים אותו לסקילה? אלא לא היה ולא עתיד להיות. ולמה נכתב? אלא לדרוש וקבל שכר" (סנהדרין, עא ע"א). אמנם "אמר רבי יונתן אני ראיתיו וישבתי על קברו" (שם). יתכן שקרה פעם אחת בהיסטוריה מקרה כזה, אך עקרונית "דרוש וקבל שכר". כי רבותינו צימצמו את האפשרויות של מציאות בן סורר ומורה בהגבלות הלכותיות, כמעט עד לביטולו המוחלט. אם היה אחד מההורים גידם או חיגר או אילם או סומא או חרש אינו נעשה בן סורר ומורה, וכן עד שיהיו לו אב ואם, ושיהיה בית דין באותה עיר, ודווקא בשר ויין בזול, ועוד, והכל למדו מדקדוקי המקראות (סנהדרין שם).

וכיוון שאמרו רבותינו שפרשה זאת נכתבה כדי לדרוש ולקבל שכר, הבה נדרוש: מה רצתה תורה ללמדנו בכל פרשת בן סורר ומורה מעיקרה, מה התכלית המוסרית של פרשה זאת. כך אומר בעל העיקרים: "והזהירה תורה על כבוד ההורים, וציוותה להעניש בן סורר ומורה לפי שקבלת האב קרובה למה שהושג בחוש שהאמונה בו מחוייבת אף על פי שירחקו השכל. ועל זה הדרך תפול האמונה בכל זמן בדברים שלא הושגו אז בחוש ולא באימות שכלו אלא בקבלה הנמשכת" (מאמר ראשון פרק יט). נוסף עוד משפט. כל קיומה של היהדות היא אמונתה בתורה, מבחינה זאת בן סורר ומורה אינו חי יותר, כי בגופות בני אדם ללא מסורת התורה, ללא הנשמה היהודית, אין ליהדות צורך, אלה שחדלו לשמוע בקול הורים, ואין להם יותר תקווה לקבל את אמונת התורה, ניתקו את השרשרת. מוטב, איפוא, שימותו זכאים. בזה נבין עוד מאמר רבותינו: "כל המלמד את בנו תורה כאילו קיבלה מהר סיני" (קידושין, ל ע"א). מה הקשר, ומדוע כאילו

אתר דעת - מכללת הרצוג

הרב ח"ד הלוי

"הוא" קיבלה. אך במה שנתבאר גם זה יובן. מי שמלמד את בנו תורה, ובזה ממשיך את מסורת קבלת התורה, כאילו "הוא" עצמו קבלה, כלומר השיג את מטרת קבלת התורה, בהעבירו אותה לדורות הבאים.

* * *

עכשיו, נדמה, הותרו כל הספיקות. בן סורר ומורה נידון משום שהוא ניתק את שרשרת קבלת התורה בסרבו לשמוע בקול אביו ואמו. העם כולו, ככל שהוא חדל לכבד אב ואם, הרי שחדלים הם בהמשך מסירת התורה מדור לדור, ולכן נעשים בגלות, כי בכך הרי הפרו את ברית ה' לעמו. מובן, איפוא, כי בשכר כיבוד אב ואם, יאריכון ימי חיי האומה על האדמה.

ועתה דברים אחדים למצוות כיבוד אב ואם בדורנו. יש לבני דורנו אהבת הורים, הילדים אוהבים מאוד את הוריהם, מוכנים גם למסור נפשם למענם, אבל נדמה שנעדרת מבני דורנו יראת הורים, והתורה הן ציוותה: "איש אמו ואביו תיראו" (ויקרא יט, ג) בצד "כבד את אביך ואמך". האהבה והיראה כשהן צמודות מהוות שלמות בציות לקול הורים. זכורני כמה היינו יראים מפני ההורים, ויראה זאת הממוזגת באהבה, שיוצרת כיבוד מושלם, נעדרת מבני דורנו, וחבל. היה ראוי הן לטובתם של הבנים עצמם, והן לטובת האומה בכללותה, להגביר את הרגשת כיבוד ההורים, כי היא המסגרת למשפחה כולה.

אין צורך לתאר ולצייר משפחה כשהיא יושבת ליד שולחן השבת, אבות ובנים, סועדים בצוותא, שרים בצוותא, ואולי אף שומעים דברי תורה מפי ראש המשפחה. כמה מתחזקת המסגרת המשפחתית באותה שעה, כמה מתחזקת בלב הילד האמונה בכל הטוב והיפה שביהדות. מן הראוי להקדיש שימת לב רבה לחינוך דורנו לכבד את ההורים. אמנם אין הכבוד דבר שראוי לרדוף אחריו, אך במקרה זה הכבוד הוא הכרחי, והתורה הקפידה עליו ביותר, והכל לטובתה של האומה, "למען יארכון ימך על האדמה אשר ה' אלהיך נתן לך".

אסיים בפסוק שבו מסתיים ספר תרי עשר: "הנה אנכי שלח לכם את אליה הנביא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא והשיב לב

אתר דעת המכלול הרצאה קיום היהדות ומצוותיה

אבות על בנים ולב בנים על אבותם". מבואר בתנא דבי אליהו, שאליהו עתיד להופיע לפני ביאת המשיח, ולהביא את צנצנת המן, את שמן המשחה, את אפר הפרה לטהר טמאים, וכן את מטה אהרן שהיה למשמרת באוהל העדות. ומעל לכל הרי הוא יבוא לבשר את עיקר העיקרים, את ביאת המשיח המצופה. אבל הנביא לא ציין מכל זה מאומה, רק זאת בלבד, שישב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם. אלא שזה המפתח לגאולה שלימה של האומה. ברגע שלב הבנים ישוב אל אבותיו, ולב האבות ישוב אל הבנים, אז יתחדש שוב אותו מעמד שהיה בהרסיני, אז תתרענן אותה ברית אשר כרת ה' עם עמו לשמירת תורתו ומצוותיה. הכל תלוי במפתח קסמים זה של המסגרת המשפחתית היציבה והבריאה. נתפלל ונצפה לאותו יום גדול בו יופיע אליהו "והשיב לב אבות על בנים, ולב בנים על אבותם".